

LÁTSZAT ÉS VALÓ

Bárdi Nándor

Ez a tanulmány azt a budapesti kormányzati és politikai hátteret kívánja bemutatni, amelyben a státustörvény megszületett. Először az 1989 előtti adottságokat és elképzeléseket tekintem át, majd a kilencvenes évek három kormányának magyarságpolitikáját, végezetül a kilencvenes évek végére megváltozott magyarság- és kisebbségpolitikai viszonyrendszert és a státustörvényvita gócpontjait jelzem.¹

1. AZ ADOTTSÁGOK ÉS AZ 1989 ELŐTTI POLITIKAI FOLYAMATOK

1.1. A határon túli magyar nemzetkisebbségi csoportok olyan kényszerkisebbségek, amelyek a trianoni békeszerződéssel jöttek létre. Ezeknek a kényszerközösségeknek² az összlétszáma az 1910-es adatok szerint 3,5 millió fő volt, ma pedig kevesebb mint 2,5 millió fő. (A Kárpát-medence lakosságát 1910-ben 100-nak véve, 2000-ben 147,9 az összlakosság növekedési mutatója, Magyarországé 136, a határon túli magyaroké 77,1.)³ Ebben a népességvesztésben – amely a Magyarország és szomszédai párhuzamos nemzetépítésében értelmeződik – része van az anyaországba tartó migrációnak, az asszimilációnak, a holokausztnak, a természetes szaporodás visszaesésének.⁴ Ezzel együtt a kisebbségi magyarság társadalomstatistikai mutatói, társadalmi pozíciói – amelyekben az 1950-es és 1960-as években állt be alapvető változás –: a városi népességen belüli arány, illetve urbanizáltsága, iskolai végzettsége, foglalkozási szerkezete is jelentősen romlott.⁵

Az utóbbi évtizedben ezek a folyamatok a migrációs lehetőségek kiszélesedésével tovább erősödtek. Kiderült, hogy ezek nem pusztán politikai

kampányok következményei, hanem a társadalomszerkezet átalakulásának egymást erősítő folyamatai. A szlovákiai magyarság 1991–2002 közti 46 ezer fős csökkenése döntően az asszimilációs folyamatokkal magyarázható.⁶ Ennek csak egytizedét teheti ki a természetes fogyás és a rejtett migráció. Ezzel szemben Romániában a 193 ezer főnyi csökkenés oka kb. 40%-ban az ott élő magyarság természetes fogyása, 50%-ban a migráció és 10%-ban a nemzetiségváltás.⁷ Jugoszláviában paradox módon az előzetes becsléseknél (90 ezer) kisebb mértékű, ötvenezres magyar népfogyatkozást mutatott ki a népszámlálás.⁸ Itt is a természetes fogyás (kb. 30 ezer fő) és a döntően Magyarországra tartó migráció (20 ezer áttelepült, és a 40 ezer menekült egy része) a meghatározó oka a népességszökkenésnek. A föntiekből nyilvánvaló, hogy itt olyan hosszú távú folyamatokról van szó, amelyeket a közösségen belüli vagy anyaországi „magyarságmentő akciókkal”, politikai kampányokkal kezelni nem lehet. Magyarország a szomszédos országok társadalmi és gazdasági viszonyait érdemben nem tudja befolyásolni, hogy ezzel az ott élő magyarok egzisztenciális helyzete javulhatna. De ugyanígy nem tudja megakadályozni a magyar–magyar migrációt sem, hiszen maga is demográfiai gondokkal küzd (amelyek a nyugdíjrendszer stabilitását fenyegetik).

Ha ezeknek a közösségeknek a *működését* nézzük meg, akkor három altípust állíthatunk fel. Az ausztriai, szlovéniai és a horvátországi magyar közösségek működése ma már a diaszpórákutató fogalomrendszerében értelmezhető. Olyan kis létszámú, előregegett, falusias, nagy arányban vegyes házasságokban, a településeken belül is kisebbségben élő, a mindennapok nyilvánosságában is a többségi nyelvet használó *szórványokról* van szó, amelyek egyre kevésbé tudják magukat reprodukálni.

Az utóbbi tíz év változásainak következtében a magyarországi migráció az ukrainai és a vajdasági magyarság középrétegeit, értelmiségét érintette elsősorban. 1918 előtt sem rendelkezett erős városi középrétegekkel és nagyszámú értelmiséggel a két régió magyarsága. (S ezt csak tovább csökkentette a második világháború alatt a visszacsatolt területeken a magyar állami szervek által végrehajtott zsidódeportálás.) 1989 után sem alakult ki a középréteg, az értelmiség termelésének intézményes háttere. (A felsőfokú végzettséggel rendelkező magyarok aránya mindenhol jóval alatta marad az országos átlagnak, és a magyarok a szolgáltató szektorban is alulreprezentáltak.)⁹ Ez az egyre nagyobb gondot jelentő hiány azzal jár, hogy

ezekben a régiókban *lokális, falusi közösségekben*, ritkuló értelmiségi háttérrel éli a maga életét a magyarság. (A csehszlovák–magyar lakosságcsere után a magyarországi szlovákság vesztette el értelmiségi és középrétegét, ez vezetett – az iskolarendszer megszüntetése mellett – rohamos asszimilációjukhoz. Ugyanez a folyamat lejátszódott a Vajdaság más nemzetiségeinél is, skanzenizálódtak.) Ezek a *lokális közösségek* egyre jobban homogénizálódnak, a konvertálható tudással rendelkezők elhagyják a szülőföldjüket, az itt maradók egyre nagyobb hányada *falusi agrárközösségekben* él.

Csak Románia és Szlovákia esetében beszélhetünk rétegezett és kiépült intézményrendszerrel bíró *kisebbségi töredék társadalmakról*. De e kettő között is lényeges különbség van például a nemzedéki utánpótlás tekintetében, amely nem pusztán a számbeliséggel van összefüggésben. A legélesebb különbség a társadalmi integráltság terén tapasztalható. A szlovákiai magyarság gazdaságilag, kulturálisan jóval inkább integrált Szlovákia társadalmába, mint a romániai magyarok Romániáéba. Ennek hátterében a két ország eltérő polgárosultsága, történelmi és kulturális adottságai állnak.

Az a szerkezet, szféra, amelyre az utóbbi tíz évben nagyvonalúan a „kisebbségi magyar intézményrendszer”, „kisebbségi magyar társadalom” kifejezést használtuk, folyamatosan próbálta rendszerbe szervezni önmagát, ha másért nem is, a magyarországi forráselosztás érdekében. Ez a hálózat azonban nem pusztán virtuális szerkezetként működik, hanem különböző *alrendszerekben*. Ezek a következők: *a politikai érdekvédelmi szervezetek, pártok; az önkormányzati pozíciók; a civil társadalmi szféra; az önálló kisebbségi nyilvánosság; a kulturális, szakértői tudástermelő intézmények; az egyházi intézményrendszer*.¹⁰ Ennek a hat alrendszernek a viszonya, pontosabban az ezeket vezető elitek érdekvizonyai határozzák meg a közösségek már többször említett válaszadó és integrációs, modernizációs képességét. A többségi társadalmakhoz képest itt hiányoznak az állami intézmények, a politikai választások szelekciója, az áttekinthető alkotmányos jogi viszonyrendszer.

1.2. A budapesti kormányzatok magyarságpolitikáját az első világháború végétől napjainkig nyolc korszakra oszthatjuk föl. 1. A revíziós jövőkép meghatározta időszak a két világháború között, 1918–1938/40/41. 2. A második világháború alatti többségi nemzetiségpolitika, 1938/40/41–1944. 3. Az eszköztelenség kora, 1944–1948. 4. Az internacionalista auto-

matizmus kora, 1948–1966/68. 5. A kettős kötődés és a kisebbségek híd-szerepének kialakítása, 1968–1978/86. 6. A probléma kezelésének magyarországi intézményesítése 1978–1989/92. 7. A határon túli magyar intézményrendszer kiépülése 1989–1996. 8. A magyar–magyar viszony politikai intézményesítése és a kulturális nemzeti intézményrendszer integrálása, 1996 (MÁÉRT) – 2001 (Kedvezménytörvény) utáni időszak.

A két világháború közti budapesti magyarságpolitikát a revízió akarása, *a revíziós jövőkép* határozta meg. A különböző verziók közül leghangosabban – társadalmi szervezeteken keresztül – a történelmi Magyarország visszaállítását képviselték. Szakmailag leginkább a magyarlakta területek visszacsatolását, a Székelyföld idekapcsolását egy – Kolozsvárt és a Szilágy-ságot magában foglaló – korridor révén képzelték el. A vegyes területeken és ott, ahol az adott állam többségi etnikuma kisebbségben élt, népszavazást javasoltak volna a hovatartozásról.¹¹ *Stratégiailag* a korabeli magyarságpolitikát Jancsó Benedek felfogása reprezentálja, amely szerint csak „területi integritásunkat veszítettük el”, de a kulturális integritás megmaradt, és azt fönnt is kell tartani a demográfiai, gazdasági, kulturális pozíciókkal együtt, hogy az eljövendő új béketárgyalásokon hivatkozási alapul lehessen felhasználni azokat.¹²

Ez az a korszak, amikor a magyarságpolitikai célok a legkisebb mértékben tértek el a hosszabb távú külpolitikai céloktól, hiszen a revízió akarásában konszenzus volt Magyarországon és a határon túli magyarok körében is.

A második világháború alatt (1938/1940/1941–1944) megnövekedett ország új, nagy nemzetiségi csoportjai miatt magyarságpolitika helyett inkább a *többségi helyzetből adódó nemzetiségpolitikáról* beszélhetünk. Az addigi magyar álláspont, miszerint a kisebbségi kérdés kezelése a nemzeti autonómiák megteremtésén keresztül valósítható meg, lekerült a napirendről, és az 1868-as nemzetiségi törvény továbbfejlesztésére helyeződött a hangsúly.¹³ Tehát a nemzetiségi kérdést nyelvpolitikai kérdésnek tekintették. Mindezekkel párhuzamosan Szlovákia és Románia tekintetében a visszacsatolást követően hónapokon belül megindult a reciprocitás politikája. (Amilyen sérelem éri a magyarországi adott nemzetiséget, olyan „megszorításban” részesül a viszonyosság elve alapján az adott ország magyar kisebbsége és viszont.)

Az eszköztelenség kora (1944–1948). A második világháborút lezáró béketárgyalásokon Magyarország nem rendelkezett politikai szövetségesek-

kel ahhoz, hogy a határon túli magyarság érdekében jogi védelmet eszközöljön ki.

Az automatizmus kora. Az ötvenes évektől kezdődően a határon túli magyarok ügyével kapcsolatos politikai álláspontot két alapelv határozta meg. Egyrészt az, hogy a nemzetiségi kérdés minden egyes szocialista ország belügyének számított, legalábbis az internacionalista dogma szerint. Másrészt a hivatalos megfogalmazások szerint a marxizmus–leninizmus győzelmével a nemzeti konfliktusok is rendeződnek, hiszen azokat a burzsoázia és a feudális uralkodó rétegek osztályelnyomása idézte elő. Ha ezeket megszüntetjük, maga a kérdés is megoldódik – így tanította az elmélet. A nemzeti dimenzió helyett az osztályharc kapott kizárólagos prioritást. Ezen túl a legfőbb tényező az volt, hogy ebben az időszakban nem beszélhetünk önálló magyar külpolitikáról.

A probléma újrafelfedezésére az 1960-as évek második felében, illetve 1964-től került sor.¹⁴ A kérdés ideológiai-politikai vizsgálatára az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága vállalkozott 1968-ban, amikor a külföldi magyar irodalmi élettel fönntartott kapcsolatokat tárgyalta meg.¹⁵ Megállapították, hogy „ez a kultúra hagyományai, nyelve révén egyben része a magyar kultúra egészének is. Éppen ezért az eddignél több gonddal ápoljuk kapcsolatainkat a szomszédos szocialista országokban élő magyarok kultúrájával, érezzünk e kultúrák fejlődéséért mi is felelősséget”.¹⁶ A következő évben az Agit. Prop. Bizottság a szomszédos országok magyar anyanyelvű lakosságának kulturális helyzetéről és az ezzel kapcsolatos feladatokról tárgyalt.¹⁷ Ebben már a rádió és televízió vételi lehetőségeinek határon túli bővítését, a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat funkciójának kiszélesítését kérik. Hivatalosan a *kettős kötődés* ideológiáját hirdették meg: a nemzetiségek (a magyarországi kisebbségek és a határon túl élő magyarok) egyszerre kötődnek kulturálisan saját nemzeti kultúrájukhoz és állampolgárságuk révén az adott országéhoz. (De mindkét kultúrában a szocialista értékek ápolását szorgalmazták.)¹⁸ Így ezek a nemzetiségek egyben „hidat” is képeznek a két nemzet között, legyőzve a történelmi előítéleteket. Ezzel a nemzetiségi kérdés belügyként való kezelésében nem állt be ugyan változás, de a nyilvánosság kizárásával folytatott pártközi és külügyi megbeszéléseknek a középpontjába folyamatosan egyre inkább a határon túli magyar kulturális, oktatási intézmények ügyei kerültek. A hetvenes évektől – a homogenizációs politikák megerősödéséből adódó in-

tézményi leépülés miatt – ezekben a kérdésekben voltak a legkomolyabb konfliktusok.

A probléma újbóli felmerülésétől nehéz elkülöníteni az *intézményesülés* folyamatát. Ennek az egyik megragadható szintje a *tudományos kutatások intézményesítése*. 1968-ban a Hazafias Népfront kért átfogó jelentést a határon túli magyarság kulturális helyzetéről, 1972–1973-ban az MSZMP KB rendelt meg egy több ezer oldalra duzzadó összeállítást a Magyarországi és a szomszédai közti kulturális kapcsolatokról. A nemzetiség-történeti kutatások koordinálására 1974-ben az MTA keretein belül külön bizottságot hoztak létre. Négy év múlva a Gorkij Könyvtárban a magyarországi nemzetiségekre vonatkozó adatgyűjtés mellett megindult a nemzeti kérdésre és a határon túli magyarokra vonatkozó szakirodalom hivatalos gyűjtése, földolgozása. 1981–1982-ben a Magyar Írószövetségben kezdett munkába a határon túli tudományosság helyzetét vizsgáló program,¹⁹ majd értelmiségi beadványok nyomán 1985-ben létrehozták a Magyarságkutató Intézetet a határon túli magyarság kutatására. A következő évben pedig nyíltan pályázható programot indított az MTA.²⁰

A *pártpolitika szintjén* 1976-ban a Politikai Bizottság is foglalkozott a kérdéssel.²¹ A nyilvánosságra nem hozott, 1977-ben véglegesített határozat-előterjesztés abból indul ki, hogy bár a nemzetiségi kérdés minden egyes ország belügye, a marxizmus-leninizmus nemzetiségpolitikai normáitól való eltérést a szomszédos országok pártvezetésének jelezni lehet. Ezt követően markáns és lényegre törő helyzetértékelést ad a dokumentum, és végezetül a magyar-magyar kapcsolatok bővítését, a magyarországi nemzetiségekkel való példamutató törődést és a nemzetközi csatornákon (pártközi tárgyalásokon) a problémák felvetését szorgalmazta. Legrosszabbnak a romániai helyzetet értékeli, a szerzők szerint ezután a Csehszlovákia következik, ahol e téren romlott a helyzet. Az állásfoglalás elismeri, hogy a probléma belügy, de „nálunk külpolitikai kérdés is”.²² Ettől kezdve különböző fórumokon egyre többször került sor utalásra a szomszédos országokban élő magyarságról. Ezekben belül a jugoszláviai helyzet számított mintaadónak, nyílt bírálatokra Románia vagy Csehszlovákia vonatkozásában még évekig nem került sor.

Ez 1986–1987-ben változott meg a háromkötetes *Erdély története* publikálásával. A kommunikációs folyamatnak a végső pontja Szűrös Mátyásnak (az MSZMP KB külügyi titkárának) az 1988. januári kijelentése volt: a

határon túli magyarok a magyar nemzet részét képezik. Ez elsősorban a határon túli magyarság körében járt felszabadító hatással. (Ezek azok a szituációk, amelyek itt[hon] szimbolikusnak, a megcélzott közegben azonban valóságos politikai tettek számítanak.) Szűrös munkatársai – Tabajdi Csaba és Szokai Imre – 1988 februárjában részletesen is kifejtették nagy hatású hírlapi cikkükben, hogy *a határon túli magyarsággal kapcsolatos kérdések a szomszédsági kapcsolatok megkerülhetetlen részét képezik.*²³ Valójában ezt követően indult el a magyarságpolitika intézményesítése a Nemzeti és Etnikai Kollégium, majd a Határon Túli Magyarok Hivatalának létrehozásával. Az előbbi történetét már részletesen feldolgozták.²⁴ De ez már a hetedik korszakhoz tartozik, amikor is 1989-et követően a határon túli magyar intézményrendszer kiépült, és az évtized közepére nyilvánvalóvá lesz két dolog: *a)* A konzociációs modellben elképzelt nemzeti autonómiák megvalósításához a többségi nemzetek politikai elitjében nincsenek partnerek. *b)* A létrehozott kisebbségi intézményrendszert nem képesek önerőből fenntartani. A nyolcadik magyarságpolitikai korszak épp arról szól, hogy az előbbi két probléma vonatkozásában milyen stratégiai lépéseket tesznek a budapesti kormányzatok.

2. AZ 1989 UTÁNI BUDAPESTI KORMÁNYZATOK MAGYARSÁGPOLITIKÁJA

2.1. Mielőtt az Antall-, a Horn- és az Orbán-kormány magyarságpolitikáját összehasonlítanám,²⁵ arra kell válaszolnom, hogy melyek a magyarországi magyarságpolitikában 1989 óta kialakult, általánosan elfogadott alapelvek.

Az utóbbi évtizedben néhány *magyarságpolitikai kérdésben a magyarországi pártok között* elvi szinten *konszenzus* alakult ki. Azt lehet mondani, hogy az európai integráció kérdése után „látszólag” (nemzeti képzetként) ebben a kérdéskörben volt a legszélesebb pártpolitikai egyetértés. A közös pontokat a következő tételekben lehet összefoglalni:

a) *Nem a határok helyét, hanem azok minőségét kell megváltoztatni.* Ebben egyedül a MIÉP foglal el kétértelmű álláspontot. Ha azonban mélyebbre nézünk, akkor kiderül, hogy a munkavállalási, letelepedési és a vízumügyekben is eltérőek a vélemények.

b) *A szomszédos országok magyarsága önálló kulturális intézményrendszerre jogosult saját országában.* Alapvetően abban is egyetértenek a pártok, hogy ennek a kulturális autonómia lehetne a kerete. De az ehhez vezető út kérdésében – éppúgy, mint a határon túli elitek körében – megoszlanak a vélemények. Vannak, akik ezt szinte természetjogi alapon elvárják, mások a folyamatos, lépésről lépésre kiépítendő intézményekben látják ennek megvalósíthatóságát.

c) *A határon túli magyar politikai élet képviselői egyenrangú partnerként való kezelésének elve.* Ez az elv nagyon nehezen valósítható meg. Egyrészt azért, mert nem egyenlő súlyú felekről van szó, hisz a határon túli politikus legtöbbször segítséget kér Magyarországon/-tól. Mindezt csak közvetítéssel, bizonyos döntések elfogadásával vagy elfogadtatásával, konfliktusok megelőzésével viszonzhatja. Másrészt a közép-európai politikai élet is átalakulóban van, és a hálózatépítés elérte a határon túli politikusokat is. Tehát óhatatlanul kiépülnek a magyarországi pártok határon túli hálózatai is. Ez kétirányú folyamat, hiszen a határon túli politikai elitek is kialakítják kapcsolatrendszerüket. Ez utóbbiak szövik át a kérdéssel foglalkozó budapesti minisztériumi apparátusokat.

d) *A határon túli magyarság érdekeinek képviselete – a nemzetközi jogi normák alapján – a mindenkori magyar kormányzatok feladata a nemzetközi fórumokon.* Ebben a kérdésben a magyar politikusok úgy viselkednek, mintha az alapszerződések már biztosították volna Magyarország számára a védőhatalmi státust. Ezt azonban más, nem kétoldalú szerződések eddig nem ismerték el. A Velencei Bizottság jelentése a kedvezménytörvény ügyében, amely nyugtázza az anyaország támogatását, nem bír ilyen joghatállyal.

e) *A mindenkori magyarországi állami költségvetésnek és a közalapítványi struktúráknak folyamatosan része a határon túli magyarság támogatása.* E tekintetben azonban nincs konszenzus, és még csak komoly vita sem indult a forráselosztás döntési mechanizmusairól, a stratégiai célprogramokról, a mindenkori összeg és a felhasználás ellenőrzéséről. Ez a kérdés a politikai nyilvánosságban tabunak számít, a pártpolitikai harc a különböző ügyek megszellőztetésével, klientúralejáratásokkal folyik.

2.2. Az egyes kormányzatok magyarságpolitikája

2.2.1. Az *Antall-kormány* magyarságpolitikáját alapvetően két dolog határozta meg. Egyrészt el kellett helyeznie a problémát a kormányzati munkában, és ki kellett építenie a megfelelő intézményes kereteket. Másrészt ennek a kormánynak kellett a legélesebben szembenéznie a hármas külpolitikai prioritásrendszerrel: az integrációs, a szomszédsági és a magyarságpolitika kényes egyensúlyával. Az Antall-kormányzat magyarságpolitikáját három célkitűzésben összegezhetjük:

a) Felvállalták a magyar kisebbségek diplomáciai *védelmét* a nemzetközi emberjogi és kisebbségjogi normákra alapozva. Részt vettek a nemzetközi kisebbségvédelemnek a kilencvenes évek elején tapasztalható megérősödésében.²⁶ Csakhogy ezek a normák nemigen voltak standardizálva – nincs általános európai gyakorlat, legfeljebb a status quo fönntartása –, és a létező egyezmények sem voltak számon kérhetőek.

b) Nyugat-Európai mintákra támaszkodva *közép-európai mintaadó modellt kívántak létrehozni a kisebbségi kérdés kezelésére*. Ez döntötte el a magyar kisebbségi törvény koncepcióját: az egyéni nyelvi, kulturális jogok biztosítása helyett egy kisebbségi önkormányzati rendszert hoztak létre.²⁷ Ezzel párhuzamosan dolgozták ki a határon túli magyar pártok az autonómia- és társnemzeti koncepcióikat.²⁸

c) A harmadik meghatározó tényező az Antall-doktrínaként is elhíresült tétel: *a határon túli magyarok véleményének meghallgatása* nélkül nem lehet magyarságpolitikai kérdésekben, róluk döntést hozni. Ez persze nem jelentett vétőjogot. De már az első fontos esetben – a Ballardur-terv megítélését tekintve – eltértek az álláspontok. Ennél fontosabb problémát jelent az, hogy miként lehet a határon túli magyar véleményeket, érdekeket bevonni a döntési folyamatba. Erre a parlamenti választásokon eredményes magyar pártalakulatokkal folytatott kétoldalú találkozók egész rendszerét építették ki.

2.2.2. A *Horn-kormány* eleve nem történelmi és nemzeti küldetésének tekintette a határon túli magyarság ügyeinek kezelését, hanem az alkotmányos és a személyes felelősségre építette retorikáját. (Döntően hátrányos helyzetű csoportnak tartotta a határon túli magyarságot, és csak másodsorban „nemzetrésznek”.) Az Antall-kormány gyakran jó szándékú, nagy ívű,

de a nemzetközi realitásokkal kellően nem számoló kezdeményezéseivel szemben ezt a kormányzatot a magyarságpolitikában a konkrétságra és a pragmatizmusra való törekvés jellemezte. Ennek a politikának a legfontosabb jellemzőit a következőkben látom:

a) Az integrációs verseny és a feszült szomszédsági kapcsolatok miatt alapelvnek tekintették, hogy *a határon túli magyarsággal kapcsolatos kérdések nem veszélyeztethetik* – még látszólag sem – *a térség stabilitását*.²⁹ Így a kérdés a külpolitika érdekkörébe került, az azon belüli (integrációs) prioritásoknak rendelődött alá.

b) Ilyen körülmények között születtek meg a Szlovákiával és Romániával kötött *alapszerződések*. Ezeket a *magyar külpolitika Bokros-csomagjának* is tekinthetjük. Olyan kényszerű lépésekről volt szó, amelyek lényegesen nem befolyásolták a határon túli magyarok politikai helyzetét (talán csak Románia esetében hártott el bizonyos előítéleteket az alapszerződés az RMDSZ–Demokratikus Konvenció közti koalíció előtt), de fölszabadították a magyar külpolitikát a „stabilitást veszélyezteti” címkék rájuk tűzésének veszélye alól.

c) A legfontosabb változásnak a Tabajdi Csaba, Lábody László és Törzsök Erika által képviselt új stratégiai retorikát és elindított programokat tartom.³⁰ A határon túli magyarság boldogulása érdekében az addigi, döntően segélyező támogatáspolitikával szemben a *gazdasági háttér megerősítésének szükségességére* hívták föl a figyelmet, és ennek érdekében különböző programokat indítottak el. Ezzel párhuzamosan a *működő modernizációs és társadalomépítő kezdeményezések megerősítésére, kiterjesztésére helyezték a hangsúlyt*. A gazdaságfejlesztésben az Új Kézfogás Alapítványon keresztül tőkeberuházásokra, kamattámogatásra, vállalkozói képzésre és a határ menti gazdaságfejlesztési együttműködés megindítására került sor. A társadalmi modernizációt a meglévő helyi kezdeményezésekre épített „modernizációs szigetek” fejlesztésével és ezen keresztül a kisebbségi intézményrendszer teljesítményelvűvé alakításával képzelték el. Ezeknek a programoknak a megvalósítására azonban nem álltak rendelkezésre megfelelő források, azok tehát továbbra is a magyarországi és a határon túli elitek alkuitól függtek. Másrészt ez a program nem találta meg az utat a kisebbségi politikai elitek szélesebb köréhez. A határon túlról nézve ezek is „jövő” akcióknak számítottak, amelyek az Antall-kormány időszakának személyi kapcsolatokra épülő prioritásai után egy másik, szélesebb önkor-

mányzati és egyházi kört céloztak meg, de a program képviselői nem rendelkeztek ehhez megfelelő forrásokkal és szövetséges kapcsolathálóval az MDF-hez jobban kötődő alapító/nemzetiesítő kisebbségi politikusok között.

2.2.3. Az *Orbán-kormány* magyarságpolitikájának megértéséhez két, az előző kormányokétól eltérő adottságot kell figyelembe vennünk. Egyrészt a kilencvenes évek második felében a taszári katonai bázis amerikai használata és a NATO-tagság révén a térségben megváltozott Magyarország geopolitikai súlya. A gazdaságban is megindult a növekedés, tehát a Horn-kormánynál a források tekintetében is előnyösebb helyzetben volt a Fidesz–MDF–FKGP-kormányzat. Másrészt a Fidesz politikusai nem válságkezelésben szocializálódtak (és specializálódtak), szemben az előttük járó – a hetvenes–nyolcvanas évek apparátus- és reformküzdelseiben szocializálódtak – értelmiségi-politikus generációval. A magyar–román alapszerződés vitája óta – amikor is Orbán Viktor a közbeszédnek a jövőre és a történelemre irányításával integrálni tudta a jobboldalt, és válaszképtelenné tette a praktikus technikák és teendők szintjén gondolkodó baloldalt – a Fidesz élt is ezzel a jövőképtávlattal teremtő készségével. Ezekből kiindulva a kormányzat magyarságpolitikájának legfontosabb jellemzőit a következőkben látom:

a) A hagyományos magyar külpolitikai fölfogással szemben, amely „realistaként” a nagyhatalmak közti viszonyokban való politizálásból, egy-egy erős nemzetközi tényezőhöz (USA, Németország) való viszonyulásból indult ki, „konstruktivista” szemléletet képviselt, amely szerint ezek a viszonyok állandóan változnak, és alakító módon részt lehet és kell ezekben venni. Kiindulópontjuk a nemzeti érdekek minél hatékonyabb képviselete volt, mind az európai integráció kapcsán, mind a térség viszonyaiban. A közvetítő szerep helyett, az előnyös integrációs és gazdasági pozíciót kihasználva, inkább *szövetségteremtő* szerepet akartak kialakítani. (Közép-európai módra metaforikusan: komp helyett mólót. Bizonyos értelemben átvéve ezzel a hidegháború időszakából Bécs vagy Belgrád szerepkörét.) Ennek egyik lehetséges oldala volt a Visegrádi Négyek együttműködésének felújítása. A másik a közös gazdasági érdekekre építő stratégiai partnerségi kapcsolatok kiépítése Horvátországgal, majd Szlovákiával. Ezt természetesen a terjeszkedő magyar nagyvállalatok is igényelték. Az évtized

végére világossá vált, hogy még az EU-integráció előtt fel kell építeni a magyar gazdaság későbbi stabilitásához elengedhetetlen 6-8 regionális nagyvállalatot, és ez nem megy megfelelő politika háttér nélkül. Ugyanígy a multinacionális cégek regionális központjaiért, a pénzügyi központ szerepköréért is folyamatos a régió belüli verseny, amelyben fontos szerepet tölthet be a kormánytámogatás. A korabeli magyar közvélemény számára az európai integráció nem pusztán politikai döntés kérdése volt (mint ahogy a mai napig így kezeli például a román közvélemény), hanem a társadalmi változás egyik lépcsőfoka. Az Orbán-kormány az integrációt nemzeti vállalkozásként fogta föl. Hogyan lehet a nemzet minél nagyobb részét beemelni ebbe a fejlettebb szerkezetbe? – erre az alapkérdésre is választ kellett adniuk a magyarságpolitika terén.

b) A Fidesz a határon túli magyarság problémáit *nem mint teherként*, hanem mint természetes adottságot fogta föl. (Ennek a pártnak az apparátusában találjuk a legtöbb határon túlról származó munkatársat, ez az apparátus rendelkezik a legtöbb határon túli magyar személyes kapcsolattal.) *A párt számára ez a kérdés törzstémának* – mégpedig a baloldal válaszképtelensége miatt sikeres törzstémának – számított. Ebből két dolog következett. Egyrészt a szakértők ezen a párton belül néztek szembe a legkövetkezetesebben a magyar kisebbségek autonómiatörekvéseinek kudarcával és a magyar–magyar viszony intézményesítésének szükségességével. Ez vezetett el előbb az Autonómia Tanács szorgalmazásához és az 1996-os első összmagyar politikai pártértekezlethez, másrészt a magyar nemzet (kulturális) intézményi reintegrációjának koncepciójához, amelynek része a státus/kedvezménytörvény is.

c) A Fidesz a válságmenedzselő, osztogató támogatáspolitiká mellett, kihasználva a megnövekedett politikai és anyagi lehetőségeket, megerősítette *a programfinanszírozást*. Látható teljesítményeket akart. Ez elsősorban épületekre, intézményekre korlátozódott, de óriási hatással volt a határon túl, hiszen megerősödött (és elvárt lett) a támogatások teljesítményhez való kötése. Teljesítményelvű szerkezeteket kívántak bevinni olyan közegbe, ahol addig nem ez volt a domináns. Hiszen a nemzetiségi intézményrendszerben a mai napig a politikusoktól függő forráselosztás uralkodik. A Fidesz kezdeményezte programok tovább erősítették a teljesítményekre alapozott nemzeteszményt. A másik nagyon fontos eleme ennek a kormányzati munkának, hogy a MÁÉRT-szakbizottságok, a határon túli

felsőoktatás-fejlesztés, a státus-kedvezménytörvény megvalósítása révén a magyarországi közigazgatásba számon kérhetően bevitte a magyarságpolitikát mint hivatali szakkérdést. Az apparátus érdekeltté tétele nem felvilágosítás vagy érzelmek kérdése, hanem törvényes, munkaköri feladatként számon kérhető feladatok rendszere.

3. A STÁTUS/KEDVEZMÉNYTÖRVÉNY ELŐZMÉNYEI ÉS A VITA CSOMÓPONTJAI

Ebben a fejezetben azt a magyarság- és kisebbség- és regionális politikai helyzetet szeretném tisztázni, amelyből a törvény koncepciója megszületett, továbbá a törvény vitájának meghatározó elemeit tekintem át.

3.1. Stratégiai útkeresés a kilencvenes évek közepén: 1994–1995-re mind a négy olyan országban, ahol a magyar kisebbségi szervezetek saját autonómiakoncepcióval rendelkeztek, világossá vált, hogy ezek megvalósítására a közeli jövőben nem kerülhet sor. A többségi politikai osztály egyértelműen elutasította ezeket a követeléseket. A kisebbségi politikai elitek számára világos volt, hogy nem vállalhatják az autonómiáért folytatott állandó szimbolikus akciókat, további kisebbségellenes propagandakampányok kiprovokálását. Mečiar, Iliescu és Milošević nemzeti propagandagépezeteivel és kormányzati apparátusaival kellett volna szembenéznük úgy, hogy sem az adott ország akkori ellenzéki pártjaira (az RMDSZ-nek éppen az egységes nemzetállam elve deklarálásának elutasítása miatt kellett a Demokratikus Konvencióból távoznia), sem Magyarországra nem számíthatnak. Ebből a helyzetből a következő stratégiai elképzelések születtek meg:

Az *autonómia* mint legfőbb kérdés *további képviselétét* értékőrzőnek vélt álláspontként vállalta továbbra is Ágoston András, a VMDK, majd a VM DP vezetője és Tőkés László, az RMDSZ tiszteletbeli elnöke. A változások sodrában mindketten elszigetelődtek. Majd a magyarországi kormányváltás után, a kedvezménytörvény kétoldalú átalakítását követően, 2003-ban a ketős állampolgárság és az erdélyi magyar, illetve székely nemzeti tanácsok megalapításával aktivizálták programjukat és eszmetársaikat.

A társnemzeti koncepciót fejlesztette tovább Duray Miklós és Lőrincz Csaba (a Fidesz szakértője) a *nemzeti integráció nemzetpolitikai eszköz-*

rendszerrel való megteremtése érdekében. Az utóbbi szerző abból indul ki, hogy jogilag valamiféleképpen meg kell ragadni az adott országban élő magyarságot. A schengeni vízum könnyített megadása érdekében olyan szervezetet javasolt, amelynek a tagsága biztosíthatná ezt a pozitív megkülönböztetést.³¹ Orbán Viktor 1996-ban, a *Magyarország és a határon túli magyarság* című rendezvényen (az első összmagyar pártpolitikai tanácskozáson) a határon túli autonómiakonceptciók támogatását kérte a kormánytól, és a határon túli magyarok vétőjoggal való bevonását az őket is érintő nemzetközi szerződésekre. Javaslatot tett az Autonómia Tanács fölállítására, amely a hasonló megbeszélések intézményesítését célozta volna meg. Végezetül a szomszédos országok európai uniós és NATO-tagságának a támogatását a határon túli magyarok helyzetének javításához kívánta kötni.³² Itt kereshetjük a MÁÉRT gyökereit. Ez szorosan összefügg az autonómiatervekből kinőtt társnemzeti koncepcióval. 1995-ben Duray Miklós világosan megfogalmazta: „A Magyarországon kívül élő Kárpát-medencei magyarság önerőből képtelen az egyes országok kormányainak negatív cselekedeteit ellensúlyozni, s ezen államok kormánypolitikáját integrációpártivá változtatni, illetve belpolitikájukat eurokomformmá alakítani. Azért sem képes erre, mert ezekben az országokban a magyarellenes állampolitika az egyik integrációellenes tényező. Ugyanakkor sem Magyarország, sem kormánya nem mutat felkészültséget arra, hogy bevonja a határain túl élő magyarokat az európai integrációba. A jelenlegi helyzetben a magyarság egyes részeinek a vészes vagy talán végleges leszakadását a nemzet legnagyobb tömbjéről csak Magyarország kormánya akadályozhatja meg.”³³ Az ehhez szükséges törvényeket Magyarországon belül kell meghozni. A nemzet Duray számára egyértelműen politikai kategória, és ezt a magyarság esetében szétdarabolták. A lehetséges átalakíthatóságot számba véve az Együttélés – éppen általa kidolgozott – társnemzeti koncepcióját fejlesztette tovább. „Ennek központi kérdése: hogyan reintegrálható a szétdarabolt magyar nemzet anélkül, hogy összeütközésbe kerülne az általa megváltoztathatatlan trianoni államhatárokkal. [...] Feltételezhető, hogy egyetlen lehetőség egy új nemzetstruktúra megteremtése. Ehhez három alapvető szempontot kell figyelembe venni: az államhatárokat, a politikailag különböző környezeteket és a magyar egyetemességet. Ami azt jelenti, hogy a határokat át kell hidalni, számításba kell venni a politikailag eltérő környezetek realitásait, a magyar egyetemességet pedig ki

kell szabadítani a második világháború utáni gondolkodásmód és a kommunizmus hordaléka alól. Ilyen feltételek mellett egy önkormányzatiságon alapuló föderalisztikus nemzetstruktúra alakulhat ki, amely egyik oldalon az adott országokban a magyar közösségek és a számbeli többségben élő nemzetek között társnemzeti kapcsolatot teremt, a másik oldalon pedig létrehozza a politikailag önálló egységekből álló, de kulturálisan egyetemes magyar nemzetet.”³⁴

Elsősorban Tabajdi Csaba MSZP-politikushoz kapcsolódik az 1994-től folyamatosan felépített *gazdasági modernizációs, a polgárosodást szorgalmazó társadalomépítő támogatáspolitikai* program. Ennek az a kiindulópontja, hogy a határon túli magyarok csak akkor őrizhetik meg a nemzeti azonosságukat, ha szülőföldjükön egzisztenciálisan is boldogulhatnak. A koncepció genezise 1994–1995-re vezethető vissza, amikor is a külpolitika irányítóinak azzal kellett szembenézniük, hogy „ha az integráció érdekében a magyar politika elfogadja a szomszédság jószomszédi feltételeit, belpolitikailag válik támadhatóvá; ha nem, integrációs céljait veszélyezteti”.³⁵ Ebben a csapdahelyzetben alakult ki az MSZP és az SZDSZ szakpolitikussai révén a gazdaság- és a társadalomfejlesztést középpontba állító magyarságpolitikai szemléletmód. A gazdasági támogatások helyett együttműködésről beszéltek, és a modernizációs szigetek hosszú távú helyzetbe hozásáról. A konkrét együttműködés egyik területét Tabajdiék a határ menti gazdasági együttműködésben látták a kis- és középvállalkozások támogatásával. A másik területnek pedig a menedzserképzést, az oktatást, az infrastruktúrát tartották, amelyről úgy gondolták, hogy elősegíthetné a külföldi tőkének a magyarok lakta területekre való bevonását és az európai uniós projektekbe való bekapcsolódását.

A nemzeti autonómiát nem egyszeri jogi aktusként, hanem társadalmi önépítkezésként gondolták el. Ezért kézenfekvő volt a meglévő – civil társadalminak mondott – kisebbségi intézmények és az egyházi intézményrendszer támogatására helyezni a hangsúlyt. Mindehhez a politikai gyakorlatban az akkoriban szerveződő külmagyar vállalkozói rétegeket és a társadalomgondozásban meghatározó szerepet betöltő egyházi személyiségeket kívánták megnyerni. A koncepció része volt a regionális együttműködés kérdése is. Ezt is döntően a gazdasági együttműködésre kívánta alapozni Tabajdi. De emellett legalább ilyen fontos az „alapszerződések politikájának” szorgalmazása is. Ezt a kedvezménytörvény-vita kapcsán a státustör-

vény-konceptióval szemben követendő stratégiaként állította előtérbe Bauer Tamás és Kis János is.³⁶ Ez a stratégia az alapszerződések nyomán létrejövő kisebbségi vegyes bizottságokon keresztüli nyomásgyakorlás révén kívánja a határon túli magyarság adott országban belüli helyzetét kezelni.

A kilencvenes évek második felében, a magyar–szlovák és a magyar–román alapszerződés megkötése után a szomszédos országok magyarságpolitikájában a választási eredmények és az euroatlanti integráció elsődleges prioritássá válása révén jelentős változás állt be: az addigi diszkriminatív politikai megközelítést *integratív magyarságpolitika* váltotta föl. Ez nem jelenti azt, hogy a hosszabb távú homogenizációs nemzetállami elképzelésekkel automatikusan szakítottak volna. Inkább a csehszlovák polgári demokrácia és a titói Jugoszlávia éliteket integráló magyarságpolitikai gyakorlata került előtérbe Szlovákiában, Romániában, Ukrajnában és Szerbiában. A folyamat másik része a magyar kisebbségi politikai elitek magatartása ebben a helyzetben: *a magyar kisebbségi pártok belépése a koalíciós kormányokba vagy külső támogatásuk biztosítása a kormányzó pártoknak*. Mint már említettem, ugyanebben az időszakban (1993–1996) új személyi összetételű magyar politikai vezetés jelenik meg szinte minden országban. Ők egyértelműen nyitottak a koalíció felé, hiszen látják, hogy az autonómiaelképzeléseket hiába erőltetik tovább, konkrét eredményeket – amelyre választóik régóta vártak – ezzel nem tudnak elérni. Másrészt olyan pártokkal tudtak szövetséget kötni, amelyek a meglévő diszkriminatív magyarságpolitikát minimum semleges hozzáállásukkal ellenpontozták. Harmadrészt a nyugati és a budapesti politikai elvárások is ebbe az irányba mutattak. A Romániában, Szlovákiában és Jugoszláviában elért konkrét koalíciós eredményeken túl (a magyarellenesség tompítása, fejlesztési források megszerzése, privatizációs pozíciók megszerzése, nyelvpolitikai engedmények stb.) azt tartom a legfontosabbnak, hogy a magyar elitek – mint egy politikai közösség megjelenítői – szervezettebben integrálódnak az adott ország politikai életébe.

3.2. A kilencvenes évek közepén a magyar kisebbségi jövőképek megvalósításának beszűkülése mellett az euoratlanti integráció folyamatában, a nemzeti érdekérvényesítésben *új viszonyok* alakultak ki a Kárpát-medencében.

A kilencvenes évek második felében, az alapszerződések megkötése után – a NATO-tagság révén és a gazdasági növekedés beindulásával – Ma-

gyarország regionális súlya alaposan megnőtt. Nemzeti érdekeinek érvényesítése szempontjából XX. századi története során másodszor került kezdeményező helyzetbe.³⁷ Mindez annak köszönhető, hogy az ország az Európát átfogó katonai szövetségi rendszer tagja, a politikai szövetségi rendszernek pedig az egyik legesélyesebb tagjelöltje. Ebben a helyzetben a Fidesz-kormány a maga nemzetpolitikai koncepciójával (legnyilvánvalóbban a státus/kedvezménytörvénnyel) az *addigi magyar válságkezelő, válszadásra berendezkedett szomszédságpolitikával szemben kezdeményező pozícióban lépett föl*. Ez sokszerűen érte a pozsonyi és a bukaresti diplomáciát. Különösen látszott ez az európai fórumokon, ahol a Velencei Bizottsághoz beadott kérdésben a magyar diplomácia mutatkozott a korszellemet jobban érzőnek azzal, hogy nem az „igazságot” firtatta, hanem a hasonló törvények összehasonlítását kérte.³⁸

Ugyanezekben az években az addigi elméleti viták után a politika világában is szembe kellett nézni a *nemzetállami keretek lényeges átalakulásával*. Ennek egyik részét képezik az euroatlanti integrációval feladandó szuverenitáselemek. A másik része az, hogy a szomszédos országokban a nemzetállamot építő (és integráló) homogenizációs program mellett mindenhol megjelent az euroatlanti integráció igénye is mint meghatározó prioritás. Harmadrészt a politikát is átalakító új integrációs szerkezetek keletkeztek a térségben. Ezek közül minden bizonnyal a középosztálybeli fogyasztási minták követésének lesz a legnagyobb társadalomalakító hatása. De ennél fontosabb a hálózatos szerveződések nemzetállamiságot átlépő volta. Ez történhet pártideológiák alapján, amire eddig a jobb- és a baloldalon egyaránt történtek – jobbára sikertelen – kísérletek. Kulcsfontosságú a nemzeti alapon létrejött határátlépés, nevezetesen a MÁÉRT létrejötte.

Míndeközben a kisebbségvédelem és a jövőképként elfogadott nemzeti autonómia is jelentős fogalomváltozáson ment át. Pontosabban újra megjelent a harmincas évek második felének kettőssége, amikor is a kisebbségvédelem egyszerre jelentett politikai, jogi és biztonságpolitikai kérdést, és egyszerre a társadalomszervezés kérdését. A második világháború után inkább kulturális és nyelvvédelemről beszélhetünk, amelyet a hetvenes évek második felétől mint emberjogi problémát jelenítettek meg a nyugati nyilvánosságban. 1989 után, az alapszerződések megkötéséig újból elsősorban jogi és biztonságpolitikai eszközrendszerben gondolkodtak a többségi és a kisebbségi politikások a kérdés kezelése kapcsán. A kilencvenes évek má-

sodik felének vitáiban, programjaiban ellenben már a *kisebbségvédelem társadalompolitikai oldala erősödött* meg. Ez nyilvánvaló az előbbieken ismertetett útkereső koncepciókból is, amelyeknek egyszerre kell választ adniuk az anyaországhoz, az államországhoz való integráció kérdésére és a saját társadalom megszervezése is. A következőkben ebből a szempontból vizsgálom a státustörvény körüli vitákat.

3.3. A státustörvény kapcsán a koncepcionális kérdésekről, a törvény határsáról és a megvalósítás technikáiról folyt *a vita*.

A koncepció öt-hat év alatt folyamatosan alakult, de csak 2000-től került a közbeszéd előterébe. 1996–1998 között mint a határon túli magyar nemzeti autonómiaakarások zsákutcájából kitörő, a magyar–magyar viszonyt a politikai elitek szintjén intézményesítendő *Autonómiatanács*,³⁹ valamint a szélesebb társadalom számára a *schengeni probléma kezelésére kidolgozott elképzelés*⁴⁰ merült fel, különösen Magyarországnak a NATO-integráció után megnövekedett relatív geopolitikai súlya kihasználásának kapcsán. A magyar–magyar viszony intézményesítésének kiterjesztése ugyanekkor megjelent Duray Miklósnál,⁴¹ illetve az MVSZ-nél, amely a *külhoni állampolgárság* koncepcióját dolgozta ki, és képviselte még a törvényhozási folyamat időszakában is.⁴² A státustörvény bejelentése (1999. október 31.)⁴³ utáni vitákban a *státus* vagy a *kedvezmények* megadása az egyik koncepcionális vitapont. Különleges, új jogi viszonyt vagy kedvezményeket adjon-e a törvény? 2000–2001-ben jelenik meg, de nyilvánosan sohasem ütközik a *nemzeti reintegráció* és a „mozaiknemzetet” fölváltó „szereződéses nemzet” elképzelése.⁴⁴ Ebből a Németh Zsolt képviselte Fidesz-politikában a „nemzeti újraegyesítés” programján belül az egység kommunikálása (és nem a nemzetrészek stabilitásának – a határokon túl szorgalmazott – kialakítása, a több központú nemzet képe) került előtérbe.⁴⁵ Ebben a belső koncepcióról szóló vitasorozatban megjelent az is, hogy a *meglévő jogi kereteket* kellene rendszerbe, átgondolt stratégia szerinti *szerkezetbe foglalni*, de ennek a megfontolásnak nem volt politikai támogatottsága.⁴⁶ Ez összefüggésben van azzal, hogy a „kedvezmény”-oldal mélyebb föltárására még az ellenzék sem vállalkozott; nem akart szembenézni a támogatáspolitikai és a határon túli magyarokra vonatkozó hazai jogi szabályozással, el egészen a szabad áttelepülés jogának a legkülönbözőbb szerzők által felvetett problémáijáig.⁴⁷

A törvény hatásáról folytatott polémia során a magyar kisebbségeket érintő társadalmi hatás vizsgálatának középpontjában az a kérdés állt, hogy növelni vagy csökkenteni fogja-e a külmagyar migrációt.⁴⁸ A nemzetközi hatás körüli viták egyrészt az EU és Magyarország, pontosabban az integráció folyamatáról, másrészt a szomszédságpolitikai változásokról szóltak. Az utóbbi agyontárgyalt problematikájává vált, hogy volt-e vagy sem előzetes egyeztetés.⁴⁹ Én ezzel szemben azt tartom kulcskérdésnek, hogy a magyar külpolitika milyen hatékonyan tudja képviselni az érdekeit az új európai viszonyok között. Ebben a viszonylatban az euronacionalista vagy az egyesült Európa normáit képviselő álláspont ütközött.⁵⁰ A magyarországi hatások földolgozása pedig egyrészt a nemzetfogalom mélyebb újragondolásának igényét (etnokulturális közösség versus politikai közösség) hozta magával.⁵¹ Másrészt a magyar jobboldal jövőképépítését tematizálhatták a státustörvényvitán keresztül.⁵²

A megvalósítási technikák körüli viták alapproblémája, hogy a Magyarországon használatos jogi-politikai szerkezetek nem alkalmazhatók ebben a kérdésben, hiszen más országok állampolgáiról van szó. Mégis, hogyan lehet a külmagyar világot egyes személyein keresztül (jogilag) csoportként megragadni, azaz hogyan lehet a magyar–magyar viszony személyi körét intézményesíteni? A lebonyolítás másik problémája az ajánló szervezetek, majd az ajánló irodák jogi és szociológiai meghatározottsága. Hova is tartoznak, melyik államkeret meghatározó a működtetésükben (jogi és közigazgatási személyrendszerével, költségvetési háttérrel)?⁵³

3.4. A vita gócpontjainak jelzése utáni három alapdilemma

Az „ügy” elméletileg legizgalmasabb része a *nemzetállam fogalmához kapcsolódó megközelítések* csoportja. Legmarkánsabban Bauer Tamás képviselte azt az álláspontot, hogy a határon túli magyarok, mivel egy másik ország polgárai, annak a politikai közösségnek a részesei. A státustörvény pedig ezt az integrációs folyamatot szakíthatja meg. Ezzel szemben Kántor Zoltán, Bíró Béla és mások azzal érveltek, hogy a magyar kisebbségek nem vettek részt az adott szlovák, román, szerb, ukrán, horvát, szlovén nemzetépítésben, és politikai integráltságuk ellenére kívül vannak azon. Ez az álláspont valójában a kilencvenes évek határon túli politikai életének jö-

vőkép-stratégiáját képviseli; a konszociális demokrácia akarásából kiindulva pillérnek, oszlopnak tekintik a külön magyar kisebbségi politikai közösséget. Az integráltság azonban eddig pártközi és elitközi alkukon nyugodott, mert sem a kisebbségi, sem a többségi éltek nem rendelkeznek a Lijphart-modell megvalósulásához szükséges saját társadalmi intézményszerűséggel.⁵⁴ Bauernak igaza van abban, hogy az adott országon belüli integráltság kulcskérdés, csak hogy ez nem a státustörvénytől függ, hanem attól, hogy az adott társadalmon belül milyen társadalmi mobilitási pályákat lehet befutni és milyen áron. Ebből a szempontból teljesen más a helyzet Szlovéniában és Szlovákiában, mint Romániában és Ukrajnában, ahol a legerősebb a „Budapestre figyelés”.⁵⁵ A státustörvény ebben a kultúrát és a létidentitást kölcsönösen átnemzetiesítő folyamatban értelmezhető.

Arra a felvetésre, hogy a státustörvény visszalépés-e a modern állam előtti etnikus közösség felé, Kántor Zoltán, Bakk Miklós, Schöpflin György és Brigid Fowler válasza az volt, hogy épp a nemzetállamiság meghaladásáról, a vesztfályaival szembeni posztmodern államiságról, a nemzetállamok Európai Uniója helyett a régiók és kultúrák sokféleségének közös Európájáról van szó.⁵⁶ Azt hiszem, hogy ha a státustörvény koncepcióját és a körülötte kialakult politikai közbeszédet szétválasztjuk, akkor Bauernak igaza van abban, hogy a státustörvény kapcsán *az etnikus nemzetfelfogás erősödött meg a honpolgári* (nem a származásra, hanem a közös élményekre, szocializációs és habituális szerkezetekre, alkotmányos értékekre alapozott) *fölfogással szemben*.

Itt is megfigyelhető egy újra el nem ismételt szakmai álláspont a kilencvenes évek autonómia/társnemzeti vitáiból: magyar nézőpontból a szlovákiai, romániai, szerbiai nemzetállamiságot etnokratikus meghatározottságnak tekintették, szemben az abszolutisztikus államból épp annak demokratizálása révén létrejött nyugat-európai nemzetállamisággal szemben. Az előbbiben az etnokrácián, az államépítő nacionalizmuson van a hangsúly, az utóbbi szerkezetben a nemzetet alkotó állampolgárokon, akik azonos jogokat élveznek, és felelősséget vállalnak a belviszonyokért. Tehát az utóbbi a polgárosodó állam, és ennek megteremtését szolgálhatná a társnemzeti viszony megteremtése, az adott közép-európai államalakulatok etnokratikus elemeinek visszaszorítása révén. Bauer Tamás és az SZDSZ szakértői valójában a státustörvény kapcsán a kormányzat etnokratikus fordulatát vélték felfedezni. Azt, hogy mennyire volt jogos az SZDSZ ki nem mon-

dott félelme egy mečiari politikai modelltől vagy a magyar államon belül elkezdődő etnikai disszimilációtól, nem tudhatjuk meg, mert a 2002-es tavaszi parlamenti választások elvágják ezt a folyamatot.

Ráadásul az utóbbi álláspont képviselői a határon túli magyar elitek ténykedését is a magyar kisebbségi nemzetépítés részeként értelmezték.⁵⁷

Paradox módon erről azonban a státustörvény mellett érvelő politikusok és kormányzati szakértők – a kormányálláspontot támogató állásponttól – nem vettek tudomást, és bírálóikhoz hasonlóan a(z egységes) nemzetet mint egy konkrét, állandó valóságot értelmezték, és nem a nacionalizmusra mint a nemzeti létformák sokszínű, különböző társadalmi alrendszerében más-más módon megjelenítendő integrációs rendszerére helyezték a hangsúlyt. Itt az történt, hogy negligálták a nacionalizmus-tanulmányok utóbbi tíz évben megszületett magyar eredményeit. Ezeket az eredményeket a vitában fontos szerepet betöltő Kántor Zoltán, Bakk Miklós, Schöpflin György nem tudták érvényesíteni, azaz nem sikerült korszerű fogalmi (és szakpolitikai) kereteket a törvénytörvényező köré kialakítani. Erre nem volt politikai fogadókészség.

A harmadik dilemma a törvény *megvalósításának kérdése* volt. Ennek is több szintje létezik: a szomszédos országokkal való egyeztetés kérdése; a nemzetközi szervezetekkel történő elfogadtatás; a határon túli magyar elitekkel folytatott egyeztetés.

A nemzetközi szervezetek, az EU/ET/EP és a nemzetközi közvélemény nem volt felkészítve a törvény fogadására. A Velencei Bizottság jegyzőkönyve körüli magyarországi viták nyilvánvalóvá tették, hogy a kilencvenes évek elején még működő érvelés – az európai kisebbségvédelmi normák számonkérése a szomszédos országokon – nem működik. Az is világossá vált, hogy az EU politikájában a stabilitás elvének és a konfliktusok kizárásának van prioritása.⁵⁸ A harmadik fontos tanulság, hogy a nemzeti érdekeket nem lehet pusztán saját nemzeti érveléssel alátámasztani, hanem egyetemesebb értékek szerint, mint nemzetközi folyamatok kezelésére alkalmas megoldásokat lehet érvényesíteni.

3.5. A törvény előkészítése során a kormányzat a *szakmai megalapozást* elsősorban abban látta, hogy a magyar kezdeményezést össze kell hasonlítani más országok hasonló törvényeivel. Ebben aztán lényegében ki is merült a dolog. Nem került sor egy szélesebb körű szakmai tematizálásra.⁵⁹ Egy-

részt a világjelenségnek tekintett diaszpóra–migráció diskurzusban, másrészt a már említett veszfáliai–posztmodern állammodell-vitát európai uniós összefüggésrendszerében. A kidolgozás során nem tartottak érdemi hazai és nemzetközi szakmai konferenciákat, ahol, ha nem is szövegeztek volna módosító javaslatokat, de legalább kidolgozhatták volna a választérendszert is, amelynek révén Magyarországról lehetett volna ellenőrizni a vita menetét.⁶⁰ A hazai szakmai megbeszélésekre már csak a törvényszöveg kidolgozása után került sor, ahol vagy a KÜM és a HTMH alacsonyabb beosztású képviselői vettek részt, vagy olyan újabb szövegváltozatokra hívtakoztak, amelyeket a résztvevők nem ismertek.⁶¹ A törvény körüli egyeztetéseket egy olyan, kevés közigazgatási tapasztalattal, jogi-kodifikációs ismeretekkel pedig egyáltalán nem rendelkező csoport kezdte el, amelyből nem tudott kinőni az a szakértő személyiség, aki a (párt)politikai aktuális ötleteknek (a szakmai hatékonyságot megvédve) ellen tudott volna állni.⁶²

A törvényszöveg hazai jogi elemzései (Majtényi Balázs és Tóth Judit tanulmányai) is azt bizonyítják, hogy minden döntő kérdésben a *politikai* és nem a *szakmai logika* volt a meghatározó.⁶³ Ez a szakmai előkészítés világhosszra tette, hogy a „nemzet ügye” a társadalmilag adott helyzetekben gyökerezik, s épp emiatt ma Budapesten a mindenkorai politikai akaratok függvénye.

JEGYZETEK

¹ Magyarországpolitikán az egyes államok, kormányzatok politikáját értem, míg kisebbségpolitikán az adott kisebbség politizálását.

² Történeti értelemben olyan (kényszer)közösségekről van szó, amelyeket politikai döntés kapcsolt ki a saját nemzetépítésükből, és ezt követően nyolcvan év alatt vállalt közösségekké, illetve maradékközösségekké váltak azáltal, hogy egyszerre válaszokat termelt kisebbségi elitjük anyaországuk és a többségi állam nemzetépítő kihívásaira, valamint saját társadalmuk modernizációs igényeire.

³ Uo. 339. p.

⁴ A széles körű szakirodalomból a legfontosabbak: Kocsis Károly: Magyar kisebbségek a Kárpát-medencében. In Bihari Zoltán (főszerk.): *Magyarok a világban. Kárpát-medence*. Budapest, 2000, Cebe, 13–29. p.; Varga E. Árpád: Az erdélyi magyar asszimiláció mérlege a XX. század folyamán. *Regio*, 2002/1. 171–205. p.; Gyurgyík László: *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Pozsony, 1994, Kalligram, 209. p.

- ⁵ Az egyes országfejezetekben kiemelten kezelve Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter: *Magyarok a határainkon túl. A Kárpát-medencében*. Budapest, 1991, Tankönyvkiadó, 179. p.; Szarka László: A városi magyar népesség számának alakulása a Magyarországgal szomszédos országokban (1910–2000). *Kisebbségkutatás*, 2001/4. 57–67. p.
- ⁶ Gyurgyík László: A szlovákiai magyarság létszámcsökkenésének okai. In Gyurgyík László – Sebők László (szerk.): *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002*. Budapest, 2003, TLA, 46–61. p.
- ⁷ A népfogyatkozás okairól szóló színvonalas vita anyaga *Magyar Kisebbség*, 2002/4. 3–110. p. Átfogó elemzést ad Horváth István: A 2002-es romániai népszámlálás előzetes eredményeinek ismertetése és elemzése. In *Népszámlálási körkép...* I. m. 80–96. p. és Kiss Tamás: A romániai magyarság az 1992-es és 2002-es népszámlálások tükrében. Uo. 97–117. p. A két utóbbi szerző résztanulmányokból álló, a végleges népszámlálási eredményeket elemző és más szociológiai vizsgálatok tapasztalatait is felhasználó 500 oldalas kötete kiadás előtt áll.
- ⁸ Ennek két oka lehetett. Egyrészt a nem otthon tartózkodókat is összeírták. Másrészt az 1991-es népszámláláskor összeírt „jugoszláv” kategóriában is kb. 10 000 magyar „tűnhetett” el. Akik egy évtized múltán vagy magyarnak vallották magukat, avagy mint migránsok vagy menekültek magyarként „konstituálódtak”. Lásd Sebők László: A 2002-es romániai népszámlálás előzetes eredményeinek ismertetése és elemzése. In *Népszámlálási körkép...* I. m. 118–134. p. Így érthető, hogy miért magyarországiak (Kulcsár László, Csanády András vezetésével) készíttik Hargita és Kovászna megye fejlesztési koncepcióját. A helyzet megváltozására reményt adó pécsi tudományos program keretében készülnek a Kárpát-medencei régiók fejlesztési adottságait feltáró kötetek magyarországi és helyi szakemberek közös programjaként. A sorozat első kötete Horváth Gyula (szerk.): *Székelgyökér. A Kárpát-medence régiói 1*. Budapest–Pécs, 2003, MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus, 452. p.
- ⁹ A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a 24 évnél idősebb lakosság körében 1991–1992-ben, népszámlálási adatok alapján: Magyarország 10,1%, – Szlovákia 9,8%, szlovákiai magyarok 4,7%, – Románia 6,9%, romániai magyarok 4,7%, – Jugoszlávia 10,8%, jugoszláviai magyarok 5,9%. Részletes foglalkozási, rétegstatistikai adatokat közöl Jugoszláviáról Molnárné Gabrity Irén: A vajdasági magyar migráció hatása társadalmi szerkezetünkre. *Kisebbségkutatás*, 2001/3. 402–414. p.
- ¹⁰ Ezen alrendszernek közül a politikai érdekvédelem működésére Kántor Zoltán: A kisebbségi nemzetépítés. A romániai magyarság mint nemzetépítő kisebbség. *Regio*, 2000/3. 219–241. p.; a nyilvánosságra Papp Z. Attila: A kisebbségi nyilvánosság sajátosságai. In Fedinec Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. TLA, 2002, 189–206. p. dolgozott ki modellt.

- ¹¹ A koncepció legteljesebb és legszakszerűbb kifejtését adja Kuncz Ödön: *A trianoni békeszerződés revíziójának szükségessége*. Emlékirat Sir Robert Gowerhez. Budapest, 1934, 32. p.
- ¹² A magyar társadalom és az idegen uralom alá került magyar kisebbség sorsa. *Magyar Szemle*, 1927/1. 50–57. p.
- ¹³ Ezt a szemléletet foglalja össze Teleki Pál: *Magyar nemzetiségi politika*. Budapest, 1940, Stádium, 30. p. A dokumentumot újraközölte Ablonczy Balázs az általa szerkesztett kötetben: Teleki Pál: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Budapest, 2000, Osiris, 395–414. p.; Rónai András: *A nemzetiségi kérdés*. A Munkásakadémia Könyvtára, Fórum-sorozat 1. Budapest, 1942, Országos Szociálpolitikai Intézet, 22. p.; Mikó Imre: A jogfolytonosság helyreállítása a nemzetiségi jogalkotásban. *Kisebbségvédelem*, 1941/1–2. 1–7. p.
- ¹⁴ Ezt a folyamatot foglalja össze Arday Lajos: *Magyarok a szomszédos államokban – külpolitikánk változása*. Kézirat. TLA Kv. 1992/1040, 50. p.
- ¹⁵ MSZMP KB Agit. Prop. Biz. ülése, 1968. március 26. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) 288. f. 41. csop. 91. óe.
- ¹⁶ Uo. 2. f.
- ¹⁷ MSZMP KB Agit. Prop. Biz. ülése, 1969. augusztus 5. MOL 288. f. 41. csop. 121. óe.
- ¹⁸ Uo. 12–14. f.
- ¹⁹ Egyik eredménye Für Lajos: *Kisebbség és tudomány*. Budapest, 1989, Magvető, 243. p.
- ²⁰ TS4 program, amelynek irányítója a Magyarságkutató Csoport, majd Intézet, vezetője Juhász Gyula volt.
- ²¹ A Puja Frigyes külügyminiszter készítette előterjesztést 1976. december 20-án tárgyalta a Politikai Bizottság. Ennek nyomán Berecz János, a KB Külügyi Osztályának vezetője dolgozta át az előterjesztést, 1977. január 20-i keltezéssel. MOL, 288. fond 5. csop. 707. óe. 29–48. f.
- ²² Uo. 9. f.
- ²³ Az 1988. februári Tabajdi Csaba – Szokai Imre által jegyzett cikket (Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés) és annak visszhangját közli: *Mérleg és számvetés. A magyarságpolitikai rendszerváltás kezdete*. Budapest, 2001, Codex Print, 320. p.
- ²⁴ Szabó Róbert: *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon*. A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium és Titkárság története tükrében. Budapest, 1998, Osiris, 467. p.
- ²⁵ Ebben a témában két alapvető tanulmányra támaszkodom. Tóth Judit: Az elmúlt évtized diaszpórapolitikája. In Sík Endre – Tóth Judit (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. Budapest, 2000, Sík, 218–251. p.; Mák Ferenc: Az új nemzeti poli-

- tika és a Határon Túli Magyarok Hivatala (1989–1999). *Magyar Kisebbség*, 2000/3. 237–293. p.
- ²⁶ Gál Kinga: A kisebbségek nemzetközi védelme: az 1990-es évek jogi és politikai kerete. *Pro Minoritate*, 2001. nyár, 131–149. p.
- ²⁷ Ennek az érványa megtalálható Bíró Gáspár: *Az identitásválasztás szabadsága*. Budapest, 1995, Osiris–Századvég, 15–48. p., valamint Tabajdi Csaba: *Az önazonosság labirintusa. A magyar kül- és kisebbségpolitika rendszerváltása*. Budapest, 1998, CP Stúdió, 609–714. p.
- ²⁸ Ezek körüli elméleti összegzés Bíró Gáspár már idézett munkáján túl a Molnár Gusztáv (szerk.): *Autonómia és integráció. Magyar Szemle*, Budapest, 1993, 185. p. Duray Miklós koncepciójáról külön lesz szó. Szarka László (szerk.): *Határon túli magyar autonómiakoncepciók (1990–1995)*. Megjelenés alatt. Budapest, MTA KKI, 450. p.
- ²⁹ Ennek a dilemmának a részletes összefoglalását és a modernizációs-gazdaságtámogatási koncepció megalapozását adja Lábody László: *A határon túli magyarság és a gazdasági együttműködés. Társadalmi Szemle*, 1993/11. 67–73.; úó: Magyarország és szomszédsága. *Európai politikai évkönyv*. 1995/96, 283–298. p.
- ³⁰ *A határon túli magyarság polgárosodásáért* program összefoglalását adja Tabajdi Csaba: *Az önazonosság labirintusa. A magyar kül- és kisebbségpolitika rendszerváltása*. Budapest, 1998, CP Stúdió, 527–546. p.
- ³¹ Lőrincz Csaba: *Nemzeti érdekek érvényesítése Magyarország csatlakozása során az euroatlanti államok közösségéhez*. Kézirat. TLA Kv. 2379/98, 32–36. p. Ua. megjelent Kántor Zoltán (szerk.): *A státustörvény. Dokumentumok, tanulmányok, publicisztika*. Budapest, 2002, TLA, 185–206. p.
- ³² Lőrincz Csaba – Németh Zsolt – Orbán Viktor – Rockenbauer Zoltán: *Nemzetpolitika '88–'98. Pro Minoritate*, Budapest, 1998, 230. p.
- ³³ Duray Miklós: *Az egyetlen demokratikus kibontakozási lehetőség az önkormányzatok megerősödése*. In *Változások küszöbén*. I. m. 198. p.
- ³⁴ Uo. 200. p.
- ³⁵ Lábody László: i. m. *Európai politikai évkönyv*. 295. p.
- ³⁶ Kis János: *A kisebbségi kérdés az új világrendben*. *Beszélő*, 2002/4. (www.beszelo.hu)
- ³⁷ *Az első ilyen helyzet a harmincas évek második felében alakult ki. Az első és a második bécsi döntés volt a következménye, és Magyarország elköteleződése Németország mellett.*
- ³⁸ *A bizottság jelentése (és első oldalán a felkérések) megjelent A státustörvény*. I. m. 130–152. p.
- ³⁹ *A polgári Magyarorszáért*. A FIDESZ – Magyar Polgári Párt vitairata. Külpolitika. In Lőrincz Csaba – Németh Zsolt – Orbán Viktor – Rockenbauer Zoltán: *Nemzetpolitika '88–'98. Pro Minoritate*, Budapest, 1998, 328. p.

- ⁴⁰ Lőrincz Csaba: *Nemzeti érdekek érvényesítése Magyarország csatlakozása során az euroatlanti államok közösségéhez*. Kézirat. TLA Kv. 2379/98.
- ⁴¹ Duray Miklós: Az egyetlen demokratikus kibontakozási lehetőség az önkormányzatok megerősödése. In *Változások küszöbén*. Budapest, 2000, Osiris, 185–201. p.
- ⁴² Borbély Imre: A magyar állampolgárság alanyi jogának kiterjesztése minden magyarra. *Magyar Kisebbség*, 1999/2–3. 9–26. p.; uő: Szerződéses magyar nemzet, szerződéses magyar nemzetszerkezet. In Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv 2001*. Temesvár–Kolozsvár, 2001, Szórvány Alapítvány – Polis Könyvkiadó, 11–25. p.
- ⁴³ MTI-jelentés Orbán Viktor miniszterelnök sajtótájékoztatójáról.
- ⁴⁴ A „mozaiknemzet” kifejezés Csoóri Sándortól származik. *A szerződéses nemzet* címmel tartott előadást Németh Zsolt a III. MÁÉRT-ülésein, de ez valójában külpolitikai helyzetértékelés. A koncepció lényegét Borbély Imre már idézett írása és Szarka László: Szerződéses nemzet. *Magyar Nemzet*, 1999. november 20. foglalta össze. Bővebben uő: Mozaiknemzetből szerződéses nemzet. *Európai Útas*, 1999/36. 76–78. p.
- ⁴⁵ Németh Zsolt: Bontsuk le a nemzetet megosztó korlátokat. *Magyar Nemzet*, 2001. január 5.; A határokon átívelő nemzeti integráció jegyében. *Magyar Kisebbség*, 2002/1. 80–86. p.
- ⁴⁶ Tóth Judit: Sem nemzetpolitika, sem kisebbségvédelem. *Magyar Kisebbség* 2002/1. 103–112. p.; uő: A diaszpóra jogállása a Magyar Köztársaság jogrendjében. *Magyar Kisebbség*, 1999/2–3. 71–92. p.
- ⁴⁷ Törzsök Erika: Státus. *Élet és Irodalom*, 2000. március 17.; Borbély Imre: A magyar állampolgárság. I. m.
- ⁴⁸ A Balázs Ferenc Intézet zárolt vizsgálati anyagát ismertette Szabó Tibor, a HTMH elnöke az Országgyűlés Külügyi Bizottságának 2000. november 22-i ülésén. „A különleges státus megteremtése ehhez képest számottevő mértékben növelné a szülőföldön maradás esélyeit. Ez esetben az elvándorlók részaránya radikálisan csökkenne; a legnagyobb mértékben a vajdaságiaknál 25 százalékról 8,9 százalékra, Kárpátalján pedig 33 százalékról 15 százalékra. Az elszigetelődés esetén az elvándorlást választók részaránya a különleges státus megszerzése következtében tehát mindkét régióban több mint a felére csökkenne. A szülőföld elhagyását azonban a különleges státus elnyerésének lehetősége révén Erdélyben 16,6 százalék, a Felvidéken 11 százalék választaná, tehát jelentősen kevesebben választanák.” *Országgyűlés Külügyi Bizottságának 2001. november 22-i ülése. Jegyzőkönyv* 8–9. (továbbiakban OGY KB JGYK). Ez az idézet jól példázza, hogy mire is használja a politikus az általa megrendelt vizsgálatokat, így lesznek a szakértők – esetleg tudtukon kívül – a „tudomány felkent papjaiból” a politika szolgáloivá. A kutatás publikált eredményei: Apró István – Dobos Ferenc: Integ-

- rációs esélyek és remények. Reprezentatív mintákon regisztrált vélemények a tervezett státustörvény néhány eleméről. *Pro Minoritate*, 2000. ősz/tél, 19–43. p.
- ⁴⁹ Ebből a legtöbbet idézett Tamás Gáspár Miklós: A magyar külpolitika csődje. *Népszabadság*, 2001. június 30.; Bakk Miklós: Két nemzetkonceptió európai versenye zajlik. *Magyar Nemzet*, 2001. július 7.
- ⁵⁰ Az előbbi álláspont a nemzeti érdekek hatékonyabb megvalósításának tekinti az euroatlanti integrációt, míg a másik a nyugati értékek modernizációt segítő átvételére helyezi a hangsúlyt.
- ⁵¹ Itt elsősorban Bauer Tamás és Kántor Zoltán írásai jelzik a két álláspontot. Kántor Zoltán: A magyar nemzetpolitika és a státustörvény. In *A státustörvény*, i. m. 291–307. p.; Bauer Tamás: A hazátlanság tartósítása. In *A státustörvény*, i. m. 449–452. p., valamint uő: Puha irredentizmus vagy kisebbségi jogok? Uo. 466–468. p.
- ⁵² Borbély Zsolt Attila: A státustörvény mint a magyar (re)integráció eszköze. *Provincia*, 2001/5. Uő: A magyar politika törésvonalai és a státustörvény. *Kapu*, 2001/6–7. 13–16. p.
- ⁵³ Józsa László: A vajdasági ajánló/partner szervezet működtetésével kapcsolatos elképzelések, továbbá a Vajdaságba irányuló támogatási rendszer perspektívái. In Kántor Zoltán (szerk.): *A státustörvény*. Előzmények és következmények. Budapest, 2002, TLA, 133–140. p.; Székely István: A kedvezménytörvény romániai végrehajtásának alternatívái. Uo. 141–148. p.
- ⁵⁴ Lijphart, A.: *The Politics of Accomodation. Pluralism and Democracy in the Netherlands*. Berkeley, 1968, Univ. California Press; uő: *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*. 1977, Yale Univ. Press; A modell magyar nyelvű ismertetése: Enyedi Zsolt: Pillér és szubkultúra. *Politikatudományi Szemle*, 1993/4. 21–50. p.
- ⁵⁵ Az államhoz való kisebbségi viszony egyik mutatója, hogy ha szabad a pálya, mennyien jelentkeznek az adott állam rendőri, katonai apparátusába. Ebből a szempontból minden egyes országban megdöbbentően nagy a tartózkodás a magyarság körében ezekkel az intézményekkel szemben. Talán Romániában, különösen a székelyföldi megyékben a legrosszabb a helyzet, ahol toborzás ellenére sem sikerül feltölteni a rendőri keretszámokat magyarokkal.
- ⁵⁶ Lásd a szerzőknek a *Magyar Kisebbség* 2002/1. számában megjelent írásait, valamint Schöpflin György: A magyar státustörvény: politikai, kulturális és szociológiai kontextusok. In Kántor Zoltán (szerk.): *A státustörvény*. Előzmények és következmények. TLA, Budapest, 2002, 9–17. p.
- ⁵⁷ Kántor Zoltán képviseli ezt az álláspontot a vitában. Több írása is erre a megközelítésre épül. Talán a legátfogóbban hozza ezt a szemléletet: Kisebbségi nemzetépítés. A romániai magyarság mint nemzetépítő kisebbség. *Regio*, 2000/3.

- 219–241. p.; A státustörvény: nemzetpolitika vagy a kisebbségvédelem új megközelítése? *Magyar Kisebbség*, 2002/1. 3–20. p.
- ⁵⁸ Ez a téma legátfogóbb elemzésének is a végső konklúziója: Brunner, Georg: Az Európai Unió kisebbségpolitikája és a nemzetállami törvényhozás. *Magyar Jog*, 2002/3. 135. p.
- ⁵⁹ De még csak az igen gyengére sikerült angol nyelvű fordítást sem egyeztettek a kisebbséget és a nacionalizmust kutató szakértőkkel.
- ⁶⁰ Jellemző, hogy Năstase román miniszterelnök külön kötetet publikált angolul a státustörvény kapcsán: Năstase, Adrian – Miga-Beșteleiu, Raluca – Aurescu, Bogdan – Donciu, Irina: Protecting Minorities in the Future Europe. *Monitorul Oficial*, 2002, 271. p. A magyarországi szakértők angol összeállítását sem a választások előtti, sem az azt követő kormányzati apparátus nem támogatta.
- ⁶¹ Ezt a „van másik!”-technikát elsősorban Szabó Tibor, a HTMH elnöke használta. De ezzel ki is került a témát kommunikáló politikusok első köréből.
- ⁶² A csoport tagjai döntően a KÜM Stratégiai és Tervezési Főosztályának munkatársai voltak: Lőrincz Csaba, Szesztay Ádám, Gruber Károly, dr. Csuday Balázs, illetve később a HTMH-ből Gál Kinga.
- ⁶³ Tóth Judit: Sem nemzetpolitika, sem kisebbségvédelem. *Magyar Kisebbség*, 2002/1. 103–112. p.; Majtényi Balázs: A szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvény vitás jogi kérdései. *Magyar Kisebbség*, 2002/1. 74–79. p.